

ВИДАТНА РОЛЬ ІВАНА ФЕЩЕНКА-ЧОПІВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

© Ореньчук О.Ю., 2008

Досліджено політичну та наукову діяльність Івана Фещенка-Чопівського та його вплив на процес українського державотворення першої половини ХХ ст.

It is investigational political and scientific activity of Ivan Feshchenko-Chopivskuj and his influence on the process of Ukrainian creation of the state the first half XX item

Україна дала світові багато видатних постатей, які зробили значний внесок у розвиток світової та національної культури, науки, освіти. Діяльність багатьох з них або переключувалася, або замовчувалася як за часів імперської Росії, так і в роки панування більшовицької влади. Серед таких славетних імен на особливу увагу заслуговує Іван Андріянович Фещенко-Чопівський.

Майбутній відомий український політичний діяч народився 20 січня 1884 р. у давньому промисловому містечку Полісся – Чуднові у сім'ї поштового службовця. Навчався у Житомирській гімназії.

Революційні події 1905 р. в Україні розбудили у тоді ще молодому студентові Київської політехніки інтерес до політики, привели його в український рух. Як згадував Іван Фещенко-Чопівський: “з першого студентського року я виявляв себе свідомим українцем” [1]. На формування політичної свідомості великий вплив мала дружба із студентами Київського університету, членами Української громади Андрієм Лещенком та Василем Цимбалом. У справжні патріотичні маніфестації перетворювалися екскурсії на могилу Т. Шевченка, які традиційно влаштовував цей київський Український клуб.

У цей період Іван Андріянович зачитувався популярними виданнями Революційної Української Партії. Соціалістичні ідеї, які на той момент запанували у студентському середовищі, не справили помітного впливу на формування політичної свідомості Івана Фещенка-Чопівського. Проте свої перші “уроки” політичної боротьби він відбув у селищі Андрушівка на Житомирщині під час вимушених канікул (у зв'язку із тимчасовим закриттям “Політехніки”). Тоді Іван Фещенко-Чопівський брав активну участь в організації робітничих виступів. Лише випадок допоміг йому уникнути арешту. З часів революційних подій 1905–1907 рр. Іван Фещенко-Чопівський брав активну участь в організованому українському русі як член “Української громади”. З перших місяців діяльності київської “Просвіти” аж до її закриття у 1910 р. він брав участь у її засіданнях. Слухав лекції Михайла Грушевського [2].

Виступав із власними лекціями. Діяльність лекторію “Просвіти”, за спогадами Івана Фещенка-Чопівського, сприяла підняттю українського питання у цілком зросійщеному місті на цілком новий рівень. Регулярне читання лекцій з різних галузей науки українською мовою було вагомим фактором творення української наукової термінології.

Помітним наслідком цієї праці став український природно-технічний словник, опублікований у “Записках Київського Наукового Товариства”. Його видання стало результатом співпраці Термінологічної комісії Української Студентської Громади при Київській політехніці. Як зауважив І. Фещенко-Чопівський, видання цього Словника стало “основою для пізнішої появи фундаментальних розвідок з української мови у всіх ділянках прикладних наук: природи, хімії, медицини, фізики, техніки, будівництва тощо”.

Після заборони “Просвіти” Іван Фещенко-Чопівський брав участь у діяльності “Українського клубу” та “Родини” [3].

Особливістю політичних діячів того часу було те, що вони нерідко поєднували свою громадську діяльність з науковою. Подібно, як М. Грушевський, Іван Фещенко-Чопівський

періодично переключався з політичних проблем на наукові. Напередодні Першої світової війни він робить свої перші наукові відкриття, готується до здобуття звання професора, для чого їде на стажування у Німеччину.

Перша світова війна змінила напрям наукової діяльності вченого. Під час війни Іван Феценко-Чопівський працював інженером Київського Комітету, складав перелік фабрик і заводів, обстежував їх виробничі можливості, підраховував їх реальні потреби в паливі, збирав дані про буре вугілля та торф на Київщині. Зібрана тоді інформація стала в пригоді вченому під час написання його фундаментальної праці “Про природні багатства України”.

Громадсько-політична діяльність Івана Феценка-Чопівського досягла апогею у період Української національної революції.

У революційний період 1917–1921 рр. Іван Андріянович належав до Української партії соціалістів-федералістів (колишні радикали-демократи, які вийшли із “Старої Громади”), був наймолодшим серед членів її ЦК. У партійному списку по виборах до Київської Миської Думи навесні 1917 р. Феценко-Чопівський був четвертим після партійного голови – Сергія Єфремова. За цим списком він і був обраний депутатом цієї думи. У Миській Думі, на загал проросійській, Іван Феценко-Чопівський входив, як член дошкільно-освітньої (керівник професор Степан Сірополко) та театральної комісії. Тут проявилися його організаторські здібності. Зокрема, заходами цієї комісії у Києві на той час було відкрито багато українських шкіл. Популярністю користувалася безплатна роздача школярам квитків на театральні вистави у неділю та свята. У цей період Чопівський часто виступав з агітаційними закликами голосувати на виборах за українську національну інтелігенцію [3].

Як член Української Центральної Ради Іван Феценко-Чопівський у травні 1917 року стає головою Київської Губерніальної Ради. Трохи згодом він очолює Київську Миську Національну Раду.

З перших місяців діяльності Української Центральної Ради Іван Андріянович входив до її прогресивного українського національного крила. У цих органах Іван Феценко-Чопівський послідовно протистояв деструктивним проросійським та соціалістичним силам, які хотіли кинути Україну у вир братовбивчої війни.

Досить активно підтримував Чопівський і державотворчі процеси. Його обрали членом Малої Ради – органу, який мав займатися вирішенням нагальних питань керівництва країною. Також він виконував багато особистих доручень Голови Центральної Ради професора Михайла Грушевського. Зокрема, на його прохання підготував матеріал про природні багатства та господарські можливості України, оформлені пізніше в широковідому “Економічну географію України”.

Після проголошення 25 червня 1917 р. Першого універсалу, в якому було зазначене утворення першого Уряду України, розпочалася організація українських міністерств. Тоді Іван Феценко-Чопівський отримав призначення на посаду директора Департаменту Промисловості. Фактично з нуля він організовує діяльність міністерства, намагається пожввити економіку України. Проте соціалістична стихія захоплює провінцію. У Києві на його стіл сипляться безліч телефонограм, депеш з провінційних гуралень, цукроварень, фільварків з проханням про допомогу і захист. Нечисельні формування “вільних козаків” не могли серйозно вплинути на ситуацію [4].

Проте у перших числах листопада 1917 р. у Києві зібрався 3-й Військовий з’їзд (близько тисячі делегатів). Одночасно в Києві розпочав свої наради і Всеросійський Козачий з’їзд, також дуже чисельний. У цей час Іван Феценко-Чопівський як Голова Губернської Національної Ради Київщини скликає губерніальний Національний з’їзд, на який приїхало понад 300 делегатів. У своїх резолюціях, направлених Українській Центральній Раді, делегати останнього з’їзду вимагали покласти край безпорядкам. Були зроблені спроби навести прямі контакти з Військовим з’їздом та переконати його військових депутатів розпочати рішучу акцію проти лівих елементів. Перешкодив цьому більшовицький заколот на чолі із В. Задонським, що стався 11 листопада 1917 р.

На засіданні Малої Ради Іван Феценко-Чопівський разом з іншими промовцями з уповноваження губерніального з’їзду вимагав від Української Центральної Ради рішучих кроків.

За наказом Українського Уряду вірні Українській Центральній Раді війська займають урядові інституції. Повстання більшовиків у Києві вдалося швидко придушити.

Недалекоглядна та непослідовна зовнішня та внутрішня політика Української Центральної Ради дала можливість більшовикам розпочати наступ на Київ та захопити столицю на 23 дні.

Іван Фещенко-Чопівський не покинув місто. Під час більшовицької окупації він залишався лавником у Міській Управі.

Після повернення Українського Уряду до Києва відбулося його переформування. У цей час Чопівський керує Промисловим Департаментом Генерального секретаріату промисловості та торгівлі УНР. Як член ЦК партії соціалістів-федералістів, відповідальний за господарський напрям, він був висунутий на пост Міністра Торгу і Промисловості. З березня 1918 року – генеральний секретар промисловості і торгівлі в уряді В. Голубовича [5].

Тут проявилися неабиякі організаційні здібності Івана Андріяновича. Завдяки їм за період неповних двох місяців (до кінця квітня 1918 р.) вдалося приступити до формування окремого відділу (департаменту) Торговельного Мореплавства.

З приходом до влади в Києві гетьмана П. Скоропадського Іван Фещенко-Чопівський усувається від роботи в міністерстві. Цьому сприяла непослідовна політика керівництва партії соціалістів-федералістів, які, хоч і знаходилися в опозиції до Української Центральної Ради, але не погодилися із закликком нового Голови Ради Міністрів Гетьманщини М. Василенка взяти участь у формуванні уряду. Фещенко-Чопівський тимчасово перейшов на посаду радника дирекції Кооперативної Центроспівки “Дніпросоюз”.

Проте і надалі не покидає політичної діяльності.

У часи гетьманського перевороту П. Скоропадського за критику уряду на сторінках україномовної газети “Рада” Чопівського було заарештовано та ув’язнено. Після звільнення працював у київській газеті “Трибуна”, писав передовиці, фейлетони, економічні огляди [6].

Іван Фещенко-Чопівський – активний член Національного Союзу, заснованого у вересні 1917 р. в Києві з метою боротьби за державну самостійність, парламентаризм та українські інтереси в умовах Української Гетьманської Держави. Переговори лідерів Національного Союзу В. Винниченка, Ніковського та Ф. Швеця із Гетьманом П. Скоропадським увінчалися утворенням “мішаного уряду”, який, однак, Національний Союз підтримати відмовився.

Згодом, після оголошення П. Скоропадським федерації України з Росією, частина членів Національного Союзу утворила Директорію, яка оголосила повстання проти Гетьмана.

Наприкінці листопада 1918 року Національний Союз направив Івана Фещенка-Чопівського разом з К. Мацієвичем, В. Прокоповичем, А. Марголіним до Одеси і Ясс (Румунія) для ведення переговорів з представниками Антанти, але Директорія УНР відкликала цю дипломатичну місію.

З приходом до влади Директорії УНР 15 грудня 1918 р. Іван Фещенко-Чопівський призначений комісаром-управителем Міністерства Торгу і Промисловості. З утворенням кабінету В. Чехівського, він є першим заступником міністра Торгу і Промисловості С. Остапенка.

У квітні 1919 р. ліві сили змусили С. Петлюру розпустити кабінет міністрів С. Остапенка. Івану Фещенку-Чопівському як представнику “квазі-буржуазного напрямку” у новому складі уряду місця не знайшлося.

Наприкінці квітня 1919 р. Івана Андріяновича як фахівця запросили до роботи в Українській дипломатичній Місії у Бухаресті. Головував тут К. Мацієвич, колишній міністр закордонних справ в уряді С. Остапенка. Основним завданням Місії було налагодження союзних стосунків з Антантою.

До роботи в Місії вдалося приступити лише влітку 1919 р. В ній Іван Фещенко-Чопівський служив дипломатичним радником і торговельним аташе, а згодом заступником посла. Першим великим успіхом у роботі Місії стало постачання набоїв та амуніції в обмін на цукор та горілку. Місія користувалася авторитетом в урядових колах Румунії, мала два консульства: у Кишиневі та Чернівцях, видавала паспорти громадянам УНР, сприяла виїзду в еміграцію українських політиків: всього галицького уряду на чолі з Є. Петрушевичем, архикнязя Василя Вишиваного (Отто фон Габсбурга). В Українській Місії в Бухаресті Іван Фещенко-Чопівський працював до травня 1920 р. [7].

У період після підписання політичної польсько-української конвенції, у червні 1920 р. Чопівський отримав пропозиції від С. Петлюри завершити третій етап українсько-польського порозуміння, а саме – економічну частину договору. Переговори велися з 18 червня до 8 серпня, проте поразка польської армії влітку 1920 р. змінила ситуацію.

Іван Фещенко-Чопівський змушений був переїхати до Тарнова, де під захистом Української Армії, яка обороняла південну ділянку фронту, розмістилося Міністерство закордонних справ

України. Героїзм Армії УНР під командуванням генерала Безручка зламав хід подій на користь українсько-польської коаліції.

“Чудо під Замостям”, як виразно охарактеризував цю подію Іван Фещенко-Чопівський у своїх мемуарах, не було використано повною мірою на користь України. Польща зрадила свого партнера і пішла на сепаратний мир з радянською Росією.

Отже, доля закинула Івана Андріяновича на еміграцію, де він продовжував самовіддано відстоювати інтереси України. З вересня 1920 р. він жив у Варшаві, де керував роботою військово-закупівельної комісії УНР. Його стараннями була підготована угода стосовно організації широкого торговельного обміну між населенням України та Польщі, при здійсненні принципу скорочення грошових операцій та збільшення товарного обміну. Угода, підписана наприкінці жовтня 1920 р., зберігала силу протягом 12 місяців з моменту підписання. Тоді ж укладено договір з польською “Крайовою Спілкою Гандльовою”, яка відкрила Урядові УНР кредит на 200 мільйонів польських злотих та мала започаткувати компенсаційний товарообмін.

Після поразки Армії УНР у лютому–серпні 1921 р. Іван Фещенко-Чопівський очолював тимчасовий верховний орган УНР – Раду Республіки (український парламент на еміграції), сформований Симоном Петлюрою у м. Тарнові (Польща). Посада Голови Ради Республіки за законом була другою після Голови Держави. Цей період громадсько-політичної праці детально описаний ним у спогадах під заголовком “220 днів Ради Республіки передпарламенту УНР на еміграції” [8].

Отже, на усіх посадах, на які його висували національно-патріотичні сили, Іван Фещенко-Чопівський проявив себе як принциповий патріот. Серед керівництва України часів національної революції 1917–1921 рр. він був одним з небагатьох фахівців у своїй справі, членом кількох українських урядів, завдяки яким українська влада могла проводити корисні реформи, нарешті, вже на еміграції – Головою Ради Республіки, другою особою після С. Петлюри.

З 1922 р., відійшовши від політичної діяльності, Чопівський продовжував активну участь у патріотичних заходах українського руху. У цьому ж році Іван Андріянович – старший асистент кафедри металознавства Варшавської політехніки, а згодом, на запрошення ректора Гірничо-металургійної академії в Кракові засновує кафедру металографії і загальної металургії та займає посаду завідувача і професора цієї кафедри. У 1927 р. захищає дисертацію на ступінь доктора наук “Про цементацию бором і берилієм заліза, нікелю і кобальту та деяких спеціальних сталей”, роботу над якою розпочав у Київській політехніці; у 1931 – дисертацію “Бляхи парових котлів” на ступінь габілітованого доктора наук. З 1928 р. був також науковим дорадником, керівником дослідницької лабораторії металургійного заводу “Байльдон” у Катовицях. Від 1933 р. член-кореспондент Польської академії технічних наук. Був дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, Товариств металургів і механіків Польщі, металургів Німеччини. Опублікував понад 135 наукових праць українською, російською, польською, німецькою, англійською, французькою мовами, передусім з термічної, хіміко-термічної обробки, легування сталей. Найважливішими книгами його доробку є “Природні багатства України”, написані й видані у 1919 р. на замовлення Голови Центральної Ради проф. М. Грушевського, тритомний підручник “Металознавство” (1930–1938) [9].

1992 року побачили світ мемуари під назвою “Хроніка мого життя” у видавництві “Житомирський вісник”. Книжка набула великого резонансу: її було рекомендовано Міністерством освіти як цінне джерело для вивчення історії України. Отже, поряд з іменами І. Огієнка, О. Ольжича та інших звитяжців національної культури через багато десятиріч із забуття повернулося до рідної домівки ще одне ім’я її видатного сина – професора А.І. Фещенка-Чопівського.

Протягом 1931–1938 рр. І. Фещенко-Чопівський не раз очолював польські державні делегації на міжнародних науково-технічних конгресах.

У 1945 році у Катовицях його заарештувало НКВД і засудило на 10 років радянських концтаборів. Після робіт з впорядкування зруйнованого Хрещатика був відправлений до Карелії. Там, у таборі Вяртсилья працював офіційно лаборантом, а фактично – головним консультантом з налагодження роботи металургійного заводу. Наприкінці 1949 року І. Фещенка-Чопівського етапували до міста Інта Автономної Республіки Комі, а після того, як він важко захворів, перевели до інвалідного табору в селищі Абезь, де 2 вересня 1952 року Іван Андріянович і помер.

Завершаючи короткий огляд життя і творчості Івана Фещенка-Чопівського, слід сказати, що ця велика постать, безсумнівно, заслуговує на більшу увагу з боку української спільноти. На

вшанування заслуг нашого видатного земляка варто було б встановити меморіальну дошку у Київському політехнічному університеті та назвати на його честь одну з вулиць Києва та Чуднова.

1. Феценко-Чопівський І.А. *Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної Ради та Директорії // Передмова В.О. Шевчука: Комент. прим. М.Ю. Костриці, Г.П. Мокрицького. – Житомир: КВО Газ. “Житомирський вісник”. – 1992. – 124 с.* 2. Чопівська-Богун І. *Життя, гідне слави // Авжеж. – 1991. – № 8. – С. 33–42.* 3. *Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Львів: Меморіал, 1992. – 544 с.* 4. Костриця М.Ю. *Його мета – незалежна Україна // Радянська Житомиричина. – 1992, 10 вересня.* 5. Млиновецький Р. *Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – С. 261.* 6. *Вісті з Української Центральної Ради. – № 31–36, листопад 1918 р.* 7. Костриця М.Ю. *Нові матеріали про видатного земляка // Житомирський вісник. – 1994, 2 вересня.* 8. *Іван Феценко-Чопівський. 220 днів Ради Республіки. – Львів–Республіка Комі–Дубно, 2007. – 69 с.* 9. Романів О. *Життя та творчість Івана Феценка-Чопівського // Українське матеріалознавство. – Т.І. – Львів. – 1994. – С. 7–15.*

УДК 329.17(09) (477) “ХХ”

В.П. Футала

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ (1920–1930-ті рр.): СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

© Футала В.П., 2008

Проаналізовано праці сучасних українських і польських істориків, присвячені петлюрівській еміграції у міжвоєнній Польщі. Виділено основні напрями досліджень, підбито підсумок вивчення теми та окреслено шляхи подальших наукових пошуків.

The work of modern Ukrainian and Polish historians devoted to Petliura’s emigration in Poland during the period of war are analysed. Main directions of the researches are allocated, a result of studying the theme is summed up and the ways of further scientific searches are outlined.

Польща була головною територією діяльності еміграційного уряду Української Народної Республіки. Тут проживала більшість його членів і співробітників, були засновані осередки й багато інших українських політичних середовищ, які, однак, не відіграли помітної ролі. Українська політична еміграція у II Речі Посполитій відзначалася високим рівнем консолідації саме тому, що у своїй переважній більшості стояла на платформі екзильного уряду УНР.

Порушена нами проблема має велику бібліографію, але в історіографічному аспекті перебуває на початковій стадії вивчення. Сучасні дослідники – С. Литвин [1], І. Срібняк [2, с. 12–26] та О. Колянчук [3, с. 13–17] – дали загальну характеристику наукового доробку своїх попередників. Тим не менше, процес прирощування нових знань з історії української міжвоєнної еміграції потребує аналітики. Це зумовлено тим, що останніми роками з’явилося чимало історіографічних фактів, серед них і праці згаданих учених. Актуальність теми дослідження випливає також із необхідності визначення реального внеску цієї еміграції в боротьбу за відродження Української державності. З позицій сьогодення стає зрозумілим, що досвід військово-політичної діяльності Державного центру УНР в екзилі, збереження національного статусу інтернованої армії, впровадження фахового вишколу і культурно-освітньої роботи, піднесення національної свідомості українських комбатантів в умовах перебування на чужині став у пригоді командуванню Української Повстанської Армії і тепер може бути використаний у патріотичному вихованні особового складу Збройних сил України.